

11.09.1989

Magyarország megnyitja a határait Ausztria felé (1989. szeptember 11.)

A történészek egy része azon az állásponton van, hogy „a kelet-közép-európai kommunista rendszerek nagyrészt békés összeomlása egyaránt köszönhető a szovjet külpolitika radikális irányváltásának Gorbacsov idején, illetve a régióban élők bátorságának és kitartásának”. E szerint az átalakulások „merész lépések sorozataként” foghatók fel, ami „olyan következményekhez vezetett, melyekre azok, akik a tetteket végrehajtották, eredetileg maguk sem számítottak” (Borhi László).

Az 1980-as évek végére a Szovjetunió válságos helyzetbe került, amely mögött gazdasági, technológiai és ideológiai okok egyaránt álltak. A Szovjetunió számára egyre nagyobb terhet jelentett az 1973-as kőolajválság után fokozatosan eladósodó országokat magában foglaló birodalom fenntartása. A keleti blokkot már korántsem a kommunizmus megvalósulásának utópikus ígérete tartotta egyben, hanem a hidegháborús szembenállás, s a birodalmi centrumhoz való igazodás. Az évtized második felében a Szovjetunió fő állami bevételét jelentő szénhidrogének világgpiaci ára csökkent, miközben az alkoholtilalom bevezetésével a birodalom legfőbb adóbevételétől esett el. A Szovjetunió gazdaságát ekkorra teljesen kimerítette a hidegháborús fegyverkezési verseny, amely Ronald Reagan amerikai elnök offenzív politikájának köszönhetően újraéledt.

Reformjaival Gorbacsov mélyreható belső változásokat akart ugyan elérni, de nem kívánta felszámolni Európa kettéosztottságát, s a kelet-európai szovjet érdekszféráról sem mondott le. Éppen ezért nem volt világos, hogy a szovjet vezetés hogyan fog reagálni a kelet-európai fejleményekre – bár egy fegyveres beavatkozás könnyen lerombolhatta volna Gorbacsov reformpolitikai imázsát. A változások azonban apránként történtek, s a szovjet vezető számára úgy tűnhetett, hogy nem kell a birodalom sorsáról döntenie. Szűrös Mátyás, az MSZMP KB tagja így emlékezett vissza Gorbacsov budapesti látogatására: „a szovjet vezetés jelezte, hogy új viszonyt, új kapcsolatrendszert akar kialakítani a

..... szocialista országokkal. Tudtukra adta, hogy nem kívánnak beavatkozni politikai
..... döntéseinkbe, de nem is vállalják a felelősséget azokért a dolgokért, amik az
..... országon belül történnek.”
.....
.....
.....

A kelet-európai országok különböző túlélési stratégiákat dolgoztak ki a válság kezelésére. Romániában Ceaușescu diktatúrája végig megőrizte sztálinista jellegét: a személyi kultusz kirekesztő nacionalista demagógiával párosult, miközben a Securitate által ellenőrzött országban a lakosság mindennapi megélhetési gondokkal küzdött. Cseh-szlovákiában a kevésbé felelőtlen gazdaságpolitika mellett az ideológiai fegyelem szigorú ellenőrzésével igyekeztek megelőzni a bomlást. Lengyelországban a gazdasági válság nyomán kibontakozó tiltakozási hullám legfőbb követelése a Szolidaritás szervezet legalizálása volt, amely végül a hatalom és az ellenzék közötti fokozatos, tárgyalásos átmenethez vezetett. 1989 nyarán Lengyelországban a keleti blokk történetében először egy nem kommunista politikust, a Szolidaritás emberét, Tadeusz Mazowieckit választották miniszterelnökké.

A nyolcvanas évekre Magyarország is súlyos adósságcsapdába került. 1982-ben csupán néhány napon múltott, hogy az ország nem vált fizetéképtelenné. Az MSZMP 1985-ös pártkongresszusa önkritikus módon ismerte be, hogy „a lakosság egyes rétegeinek életszínvonala romlott” és a korábbi évek gazdaságpolitikája elhibázott volt. Az életszínvonal csökkenésével, a megszorítások szükségességével a Kádár-rendszer alappillére került veszélybe. A Gorbacsov által meghirdetett glasznoszty és peresztrojka idején már nem lehetett halogatni a magyar reformokat, s a belső reformellenzék tagjai egyre nagyobb szerephez jutottak a párton belül meginduló hatalmi harcokban. Megerősödött az 1968-as reformprogram egyik kidolgozójának, Nyers Rezsőnek, valamint a „népi ellenzék” lakiteleki találkozóján is részt vevő Pozsgay Imrének a pozíciója. Az 1988. májusi pártértekezleten a már idős Kádárt leváltották, s a reformellenzék tagjai bekerültek a felső pártvezetésbe. A végrehajtott személycserék eredményeképpen Grósz Károly pártfőtitkár, majd miniszterelnök lett. Grósz azonban csupán a rendszer lényegét érintetlenül hagyó reformokat kezdeményezett.

Időközben a párton kívüli ellenzéki csoportosulások arra törekedtek, hogy megteremtsék saját szervezeti kereteiket. A demokratikus ellenzék köréből kibontakozó Szabad Demokraták Szövetsége demokratikus jogokat, új nemzetgyűlést és alkotmányt, valamint az erőszakos szervezetek létszámának csökkentését követelte. A „népiek” lakiteleki találkozója eredményeképpen megszerveződő Magyar Demokrata Fórum, „az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva” kereste a kiutat a válságból. 1988 márciusában értelmiségiek és egyetemisták kezdeményezésére létrejött a Fial Demokraták Szövetsége (FIDESZ), céljuk egy „új, önálló és független ifjúsági szövetség létrehozása volt, amely tömöríti a politikailag aktív, radikális, reformer ifjúsági csoportokat és egyéneket.” 1988 elején bejelentették, hogy a kiszagdapárt – az ország az egyik legnagyobb múltra visszatekintő pártja – is folytatja tevékenységét. A létrejövő független szervezetek, amelyek az erőszakmentes átalakulás hívei voltak, egyre nagyobb társadalmi támogatottságot szereztek maguknak.

Az 1946-ban ellehetetlenített civil szféra újraéledt, s a társadalmi elégedetlenség szimbolikus ügyekben öltött formát. Miután 1988 márciusában Ceaușescu román diktátor meghirdette az erdélyi magyar falvakat súlyosan érintő szisztematizálási tervét, melynek során az életképtelenné minősített településeket felszámolták és lakóikat erőszakosan agráripari központokba telepítették volna, 1988

júniusában mintegy 70-80 ezren gyűltek össze a budapesti Hősök terén a román falurombolás ellen tiltakozva. Az MSZMP kisebbségvédelmi politikájának sikertelenségét jelzi, hogy a Kádár és Ceaușescu közötti aradi találkozó sem hozott eredményt 1988 augusztusában. Egy hónappal később újabb tömegtüntetésre került sor a bős-nagymarosi vízlépcső megépítése ellen tiltakozva, amelyet további tiltakozások – például nagymarosi nőtüntetés és a Kézfogás a Dunáért elnevezésű éllánc – követtek. (A vízlépcsőrendszer a Duna magyar-szlovák közös szakaszának hasznosítására épült volna meg elsősorban energiatermelési célokra, ám az építmény komoly környezetvédelmi aggályokat vetett fel.)

1988 tavaszán a mártírok családtagjai, egykori 56-osok és a demokratikus ellenzék tagjai megalakították a Történelmi Igazságtétel Bizottságot, amely céljaként 1956 újraértékelését és a kivégzettek rehabilitálását tűzte ki. Úgy gondolták, hogy követeléseik teljesítése „előfeltétele minden megújulásnak, szellemi és politikai megtisztulásnak”. Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének harmincadik évfordulóján, 1988. június 16-án független csoportok a 301-es parcellánál tartottak megemlékezést, ahol az egykori 56-osok közül Fónay Jenő és Rácz Sándor mondott beszédet, majd Mécs Imre és Hegedűs László felsorolta a parcellában nyugvó több száz kivégzett nevét. Az esti tüntetést már rendőri erőszakkal oszlatták fel.

1988 novemberében Grósz Károly miniszterelnök helyét a fiatal Németh Miklós vette át, aki a jogállamiságot segítő törekvésekkel (pl. egyesülési, gyülekezési és sztrájkjog) és az ellenzéki mozgalmak legalizálásával indult el a reformok útján. Grósz Károly igyekezett lassítani a folyamatot, s az egyik nagygyűlésen mondott beszédében forradalmi fehérterrort vizionált – célt azonban nem ért el vele.

A pártvezetés csak hosszas egyeztetések után – az ellenzék és a közvélemény nyomására – ment bele, hogy a forradalom 1958-ban kivégzett miniszterelnökét újratemessék és az 1956-os eseményeket felülvizsgálják. E folyamat egyik lépéseként 1989 januárjában Pozsgay Imre – támadást indítva a párt ortodox szárnya ellen – egy rádióműsorban kifejezésre juttatta, hogy a párt hivatalos álláspontja szerint 1956-ban nem ellenforradalom, hanem „népfelkelés” történt. 1956 tabujának megdöntése felgyorsította az állampárt erózióját. A sors fintoraként Kádár János ugyanazon a napon, 1989. július 6-án halt meg, amikor a Legfelsőbb Bíróság kimondta Nagy Imre és mártírtársai teljes rehabilitációját. Bár a pártvezetők abban reménykedtek, hogy az újratemetést zárt körben, a hozzátartozók jelenlétében is el lehet intézni, az ellenzék követelésére nyilvánosként megrendezett eseményen – amely szimbolikusan megjelenítette a diktatúra bukását – végül többszázezer ember vett részt. A Magyar Televízió által élőben közvetített újratemetésen Király Béla kifejezte az ellenzéki erők álláspontját, mely szerint Magyarországnak „vér és erőszak nélkül, békésen kell a szabadság országává alakulnia”.

A válságon túllendülni képtelen MSZMP – annak érdekében, hogy a felelősséget megossza – tárgyalásokat kezdeményezett az ellenzéki erőkkel. Új helyzetet teremtett az Ellenzéki Kerekasztal létrejötte, amely – összefogva a legfontosabb ellenzéki erőket és társadalmi szervezeteket – egységes álláspontot tudott felvenni az MSZMP-vel szemben. A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai során sikerült megállapodni a békés átmenet forgatókönyvéről. 1990-re kiírták a szabad választásokat. 1989. október 23-án Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke ünnepélyesen kikiáltotta a köztársaságot a Parlament erkélyéről. Estére kihunytak a Parlament tetején lévő vörös csillagot évtizedeken keresztül megvilágító reflektorok.

A gyorsan pergő eseményekben a legfeszültebb pillanatot a keletnémet menekültek ügye okozta, akik 1989 nyarán abból a célból érkeztek tízezrével Magyarországra, hogy innen Nyugatra távozzanak. Civil kezdeményezésre az osztrák-magyar határ mentén – a közös, határok nélküli Európa szellemiségében –

megszervezték a Páneurópai Pikniket. A találkozó alkalmából mindkét ország beleegyezett, hogy szimbolikusan – mintegy háromórányi időtartamra – határátkelő nyíljon Sopronkőhida és Szentmargitbánya között. Az eseményt – amelynek plakátján egy fehér galamb szakítja át a szögesdrótot – röplapokon hirdették. A határnyitást kihasználva mintegy 600 keletnémet hagyta el az országot, sőt ezt követően is több százan vágtak át a zöldhatáron. Az érvényben lévő tűzparancs ellenére a határőrök nem avatkoztak közbe. A menekültek eltökéltségét, hogy soha nem térnek vissza, a hátrahagyott NDK-rendszámú Wartburg és Trabant személygépkocsik nagy száma is jelezte. A Helmut Kohl kancellárral való tárgyalásokat követően Németh Miklós, Horn Gyula és Grósz Károly úgy döntött, hogy szeptember 11-e éjféltől Magyarország megnyitja a határait Ausztria felé, ezzel mintegy 30 ezer menekült számára engedélyezve a Nyugat-Németországba való távozást. A magyar politikusok csupán az intézkedés életbe léptetése előtt egy nappal értesítették Gorbacsovot, aki nem kívánt beleszólni a döntésbe. A lépéssel – előre nem látható módon – az NDK destabilizálódott, s a két Németország újraegyesítése valós lehetőséggé vált.

A romániai magyar kisebbség körében néhány hónappal később zajló események nagy szerepet játszottak a Ceaușescu rendszerét elsöprő forradalom kirobbantásában. 1989. december 15-én, a jászvásári tüntetések után egy nappal Románia egy másik városában, Temesváron is tiltakozás kezdődött. A város, melynek lakossága békésen egymás mellett élő nemzetiségekből – románokból, magyarokból, németekből és szerbekből – tevődött össze, a függetlenség hagyományait is őrizte. A konfliktust az okozta, hogy a kommunista hatalommal együttműködő Papp László püspök más városba akarta helyezni a temesvári lelkészt, Tótkés Lászlót. December 15-én a Tótkés melletti szolidaritást kifejezendő több százan gyűltek össze a lelkész lakása előtt, ahol délután már Ceaușecu-ellenes jelszavak hangzottak el. A következő napokban a várost nem sikerült pacifikálni, s az egyre nagyobb számban összegyűlő tiltakozókat már csak erőszak alkalmazásával lehetett feloszlatni. A rendőrök, tűzoltók és a Securitate után a katonaságot is bevetették, amelynek vérengzéseiről a magyar adók, valamint a Szabad Európa Rádió híradásainak köszönhetően az egész ország tudomást szerzett.

A tiltakozásokat nem lehetett elfojtani, néhány nap múlva Temesváron a Román Demokratikus Front átvette a hatalmat, s az egész megyében véget ért a kommunizmus. Az iráni látogatásából december 20-án visszatérő diktátor dekrétumot hirdetett ki a rendkívüli állapot bevezetéséről egész Temes megyében, de parancsnokai egymásra hárítva a felelősséget halogatták a parancsok végrehajtását. Ceaușescu óriási hibát elkövetve nagygyűlést hívott össze az RKP Központi Bizottságának székháza elé, ahol petárdarobbanás okozott pánikot, s elhangzott a „Le Ceaușescuval!” kiáltás is. A beszéd után szétszéledt tömeghez egyre többen csatlakoztak, s már aznap délután elkezdődtek az összecsapások a fegyveres erők és a tüntetők között. A Központi Bizottság ostrom alá vett székházából a bukott diktátornak az utolsó pillanatban sikerült ugyan helikopteren elmenekülnie, de december 25-én egy laktanyában hadbíróság elé állították, villámgyors ütemben elítélték és feleségével együtt kivégezték.

Írta: Danyi Gábor

References:

Források:

A puha diktatúrától a kemény demokráciáig, szerk. Bodzabán István – Szalay Antal, Pelikán, Budapest, 1994.

Kortárs krónika. 1989, vál. és szerk. Nóvé Béla, Krónika Nova, Budapest, 2002.

Borhi László, Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig, Osiris – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Stefano Bottoni, A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.

Adam Burakowski – Aleksander Gubrynowicz – Paweł Ukielski, 1989. A kommunista diktatúra végnapjai Közép- és Kelet-Európában, Rézbong, 2014.

Rainer M. János, A Kádár-korszak. 1956-1989, Kossuth Kiadó, 2012.

